

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci, Yazar: Hasan ONAT¹

(İstanbul: Endülüs Yayınları, 4. baskı, 2017, 263 sayfa)

ISBN: 6058316805

Deryanur KÜLHAŞ

ORCID: 0000-0002-9542-3350

Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hatay/Türkiye,

deryanurkulhas@gmail.com

Makale Bilgisi/ArticleInfo:

Geliş/Received: 03.04.2020 Düzeltme/Revised: 23.04.2020 Kabul/Accepted: 17.05.2020

Atıf / Cite as: Külhaş, D. (2020). Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci. Antakiyat, 3 (1), 157-163

Öz:

Bu eser, Türkiye’de din anlayışında değişim sürecini akıl ve iman (inanç) kavramlarının birbirine alternatif olmadığı gerçeğinden hareketle sorgulayıcı tarzda ele almaktadır. Eserin ana vurgusu Türkiye’deki din-siyaset, din-hukuk, demokrasi, laiklik gibi konularda sorunların çözülebilmesi için öncelikle doğru bilgi konusunun halledilebilmesi üzerinedir. Çünkü doğru bilgi olmadan ve bilimsel yöntemle hareket etmeden hiçbir soruna yerinde, kalıcı ve sağlıklı çözüm üretebilmek mümkün değildir. Yazara göre doğru bilgi insanı özgürleştirir. Özgürleşen/özgürleşebilen insan ise çağların tüm yorgun önyargılarından sıyrılarak din ve bilim alanında hakikatin bilgisine ulaşabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Din, Anlayış, Değişim, Kritik.

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde’ yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

Bu eser, Türkiye’de din anlayışında değişim sürecini akıl ve iman (inanç) kavramlarının birbirine alternatif olmadığı gerçeğinden hareketle sorgulayıcı tarzda ele almaktadır. Eserin ana vurgusu Türkiye’deki din-siyaset, din-hukuk, demokrasi, laiklik gibi konularda sorunların çözülebilmesi için öncelikle doğru bilgi konusunun halledilebilmesi üzerinedir. Çünkü doğru bilgi olmadan ve bilimsel yöntemle hareket etmeden hiçbir soruna yerinde, kalıcı ve sağlıklı çözüm üretebilmek mümkün değildir. Yazara göre doğru bilgi insanı özgürleştirir. Özgürleşen/özgürleşebilen insan ise çağların tüm yorgun önyargılarından sıyrılarak din ve bilim alanında hakikatin bilgisine ulaşabilir.

Yazar Prof. Dr. Hasan Onat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Yazarın çalışma sahaları arasında mezhepler, Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Din Algısı, mezhepler üstü ortak İslam paydası, akıl-iman ilişkisi, din, kimlik, laiklik, din-bilim ilişkisi, şiddet gibi konular sıklıkla yer almaktadır.

Eser genel olarak din, tarih, özel olarak ise Türkiye’deki din anlayışının değişim süreci, dinin ülke özelinde zamanın problemleri üzerindeki çözüm önerileri gibi birçok sahadaki değişimleri ve gelişmeleri bir araya toplayarak sunmaya çalışmaktadır. Tarih daha ziyade yazılan bir olgudur ve onu yazanlar gelecek kuşaklara taraflı-tarafsız yansıtmaktadırlar. Bir milletin din algısındaki değişim birden bire olmayacağı gibi dini yöne olan bağlılığı işleri daha da zorlaştırmaktadır. Zira söz konusu din olduğu zaman insanlar daha tutucu ve gelenekçi bir tavır sergileyip her hangi bir yeniliği kabul etmemektedir. Zamanın ve diğer dinlerle etkileşimin getirdiği yeni sorunların din algısındaki değişime zemin hazırladığı, bazen olumlu noktalar bazen de olumsuz noktalar oluşturup dinin farklı alanlarda yanlış anlaşılmasına sebep olduğu görülmektedir. İslam Mezhepleri alanında çalışmalar ortaya koyan Yazar, Türkiye’de din anlayışının gelişimini din, akıl ve bilim üçgeni içerisinde incelemiş, Türkiye’de din alanındaki gelişmelerde ne gibi problemler çıktığını hatta din alanının nasıl gelişmesini bizlere aktarmaya çalışmış ve bir yol haritası oluşturmayı amaçlamıştır. Eser daha önce muhtelif yerlerde yayımlanmış makale ve bildirilerden oluşan derleme bir çalışmadır. Makale ve bildirilerde, yazıldığı dönemin siyasi ve sosyal etkileri açık bir şekilde görülmektedir.

Birinci bölüm, *“Türkiye’de Din Anlayışı”* adını taşımaktadır. Bu bölüm *‘İnsan oluş halinde bir varlıktır’* diyerek başlamaktadır. Her şeyden önce insanın geleceğine yönelik en önemli tehdidin, insanoğlunun kendisinden kaynaklandığı tartışılmayacak kadar gerçektir. Bu dünyanın insan ve diğer canlıların uyum içinde yaşayabileceği bir yer olması özelliğini bozan her türlü yıkıcı, dışlayıcı faaliyet mutlaka ciddiye alınmalı ve olumsuzluğun önüne geçilmesi için gerekli önlemler ihmal edilmemelidir. İnsanoğlu bu hususta en etkili yardımı dinden alabilir. Din insan için, insanın kendini gerçekleştirebilmesi için bir araç niteliği taşımaktadır. Din insanlara temel iletişim kodlarını verir. Durum böyle olunca aynı dili paylaşmayıp aynı dini paylaşan insanlar daima bir çatı altında toplanacak ve farklı toplumlara yön verecektir. Din olgusu 20. yüzyılın sonlarına doğru bütün dünyada yükselen bir değer olmuştur. Bu durumun en önemli sebebi dinin insanları bir çatı altında toplaması ve topluma istikamet

vermesidir. Yazara göre, Türkiye, din alanında topluma istikamet verecek, fikir üretecek dindar aydın yetiştirememiştir. Bunun sonucunda gelenek dinle özdeş olarak algılanmış, din bizatihi problem olmaya başlamıştır. Din alanında bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardır. İslam dini, sağlıklı bir demokrasinin hazırlayacağı, kültürel zenginliklerimizle beslenen bir zeminde bize yeni bir uygarlığın kapılarını açabilir. Türkiye’de hemen hemen her alanda çok ciddi zihniyet sorunu vardır. Türkiye’de ne meseleler doğru tespit edilmektedir, ne de bunlara sağlıklı çözümler aranmaktadır. Bu zihniyet sorunlarının arka plandaki ana sebepleri şöyle sıralamak mümkündür: Doğru düşünememek, eleştiriye açık olmamak, akıl ve imanın alternatif kavramlar olarak kullanılması, bilimsel zihniyetin önemszenmemesi, din ve geleneğin özdeştirilmesi ya da geleneğin dinleştirilmesi (s. 29-41). Müslüman ülkeler arasında Türkiye’nin kendine özgü bir yeri vardır ve konumu itibariyle İslam ülkeleriyle Batı arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu durum Türkiye’de din alanındaki sorunların tarihsel arka planı, coğrafi ve kültürel konumundan kaynaklandığını gözler önüne sermektedir. Türkiye’nin köprü görevini üstlenmiş olması, son iki yüz yılda, belki de insanlık tarihinde bir örneği daha rastlanmayacak hızlı bir kültürel değişimin yaşamasına yol açmıştır. Siyasal, kültürel, dini, hukuki miras hızlı bir değişime girmiş, bunun sonucunda dini alanda bilgi boşluğu ortaya çıkmıştır. Bilgi boşluğunun olumsuz etkilerini sadece din alanında değil her sahada hakikatin tespiti noktasında yaşanan problemlere yaklaşım tarzlarında görmekteyiz. Yazara göre tüm sorunların çözümünde doğru bilgiye gitmek, insanlık için çözümün ilk adımını oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, “*Türkiye’de Din Anlayışındaki Değişim Süreci*” adıyla karşımıza çıkıyor. Bu bölüm, genel olarak Osmanlı devletinden günümüze kadar olan din alanındaki değişimleri gözler önüne sermektedir. III. Selim’in başlattığı II. Mahmut’un kaldığı yerden devam ettirmeye çalıştığı İslahat hareketleri, Mümtaz Turhan’ın ifadesiyle, zamanımıza kadar devam edip gelen, mecburi veya güdümlü dediğimiz değişimlerin başlangıcı olmuştur. Yazara göre son iki asırda Türkiye’de değişim adına, Tanzimat döneminden günümüze ‘*ben ve öteki*’ hastalığı miras kalmış ve halen bu mirasın olumsuz etkisiyle Türkiye, gerekli sağlıklı aydınlanmayı maalesef başaramamıştır. Meşrutiyet dönemlerinin akabinde belli başlı din anlayışları ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslamcılarının, Türkçülerin ve Batıcıların din anlayışı şeklinde özetlenebilir. Akabinde Cumhuriyetin ilanı ile beraber devlet yönetiminde ve din sahasında çift başlılık olmaması adına Halifelik kaldırılmıştır. Türkiye’de din, özellikle 1980’lerden sonra ciddi olarak tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye, son iki asırdır genelde dini, özelde İslam’ı tartışmaktadır. Bu tartışmanın yarar getirmesi için akıl ve inanç paralelinde doğru bilgiye dayanan bir din algısına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, din ve bilim sahasında yetiştirilecek gerçek manada aydınların açığa çıkmasıyla giderilebilecektir.

Üçüncü bölüm, “*Niçin Din Eğitimi?*” üst başlığını taşımaktadır. Bölümün girişinde ‘*eğitim nedir?*’ sorusuna cevaben “*eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak istenilen değişiklikleri meydana getirme sürecidir*” diyerek, eğitim gerekliliği ve temel hedefleri verilmeye çalışmıştır. Niçin Din Eğitimi? sorusuna gelecek olursak, Din eğitimi ve öğretimi ‘Eğitim’in temel amaçlarının gerçekleştirilmesini kolaylaştıran bir unsurdur. Çünkü

dinin temelinde insan sevgisi vardır. Din de, eğitim de insanın kendini anlamasına yardımcı olur. İnsanlığın bugün bulunduğu noktada yeni bir bakış açısına daha doğru bir söylemle yeni bir din anlayışına ihtiyacı vardır. Bu anlayış, dinin yenilenmesi değil zaten en güzel doğruları barındırdığına inandığımız dine, insanların bakışının yeniden düzenlenmesidir. Bu düzenlenme, dinde olan büyük bilgi boşluğunun kapatılıp, Türkiye’de topluma yön verecek aydın ve dindar bir kesim yetiştirilmesiyle sağlanabilecektir. Yazara göre dindarlık bir tercihtir. Dinde zorlama yoktur. Ancak her insana düşen, bir konuda fikir sahibi olmaktan öte o konu da bilgi sahibi olmaktır. Dindar olmayabilirsiniz ancak doğru bilgiye sahip olarak dine bakabilmeniz gerekir. Doğru bilgiye sahip olmak, en büyük hasletlerden biridir.

Dördüncü bölüm, “*Tarikat Tartışmaları, Sisyphé Efsanesi ve İslam’la Çağdaşlaşmayı Başarmak*” üst başlığını taşımaktadır. Yazar İslam Mezhepler Tarihi hocası olarak, uzun yıllardır, mezhepler üstü ortak İslam paydası kavramını gündemde tutmaktadır. Bu payda dini her türlü olumsuz ayrıştırıcı unsura karşı açıklama gayretine dayanmaktadır. Bu gayret hocanın mezheplere, fırkalara, tarikatlara akıl/iman çizgisinde, tarihsel olarak bakmasını sağlamaktadır. Yazara göre, tarikat tartışmaları 1997 yılının ilk aylarında Türkiye’nin en baş sıralarındaydı. Bu durumu fırsat bilenler İslam’a saldırmak adına birçok faaliyet ortaya koymuşlardır. Din alanındaki bilgi boşluğu, amaçsızlığın getirdiği başıboşlukla birleştiği zaman radikal eğilimlerin güçlenmesine de neden olmaktadır. Her türlü bilgisizlik felaket getirmekte ancak din sahasındaki bilgi boşluğu nesillerin heba olmasına yol açabilmektedir.

Beşinci bölüm, “*Mezhepler Dinin Anlaşılma Biçimleridir*” üst başlığını taşımaktadır. İslam Düşünce tarihinde mezhep dendiği zaman hem siyasi ve itikadi nitelik taşıyanlar, hem de fıkhi-ameli nitelik taşıyanlar anlaşılmaktadır. Mezheplerin temelde, insanın sosyal varlık olmasından kaynaklanmış doğal örgütlenme çabalarından başka bir şey olarak görülmemesi gerekir. Mezhepler ve bütün dini gruplar, en ileri noktada İslam’ın sadece bir tür anlaşılma/yorumlanma biçimi olarak görülmelidir. Mezhepler dinin anlaşılma biçimlerinden başka bir şey değildir. Bir insanın Müslüman olması için, illaki bir mezhebe tabii olması gerekmez. Yazar bu bölümde mezheplerin gerçeğini ve onların doğru yönlerini ve İslam düşünce geleneğine katkılarını yok saymamaktadır. Mezheplerin Hz. Peygamber sonrası farklı sebeplerle ortaya çıktıklarını ve dolayısıyla mezheplerin sadece birer yorum oldukları ifade etmek istemiştir.

Altıncı Bölüm, “*Tarih Bilinci ve İslam’ı Yeniden Düşünmek*” üst başlığını taşımaktadır. Dinin doğru anlaşılması, büyük ölçüde doğru tarih telakkisine bağlıdır. Din olgusunun fikir ve kurumsallaşma yönünden tarihten soyutlanması mümkün değildir. Müslümanların tarih telakkisinde ciddi sorunların olduğu açıktır. Her şeyden önce, tarih bilincinde sorun vardır. Tarih bilincinin olmayışı ya da eksik oluşu ve Müslüman kültürde tarihin geriye doğru işletilmesi, mitolojik ve ideolojik tarihsel kurguların gerçek tarihin yerini alması olumsuz bir sonuç doğurmuştur. Tarih bilincinin olmayışı Müslüman tarih telakkisinde fikir, zaman ve mekân kaymasının, had safhaya ulaşmasına yol açmıştır. Doğru tarih bilinci olmayınca ya geçmiş bugüne ya da bugün geçmişe yansıtılarak görülmektedir. İslam’ın dinamik bir din

olduğu hususunu, sağlıklı bir ‘tarih bilinci’ ve bilgisi olmadan layıkıyla kavrayabilmek pek mümkün değildir. Müslümanların eleştirel bir yaklaşımla tarihi yeniden okumaları ve gelişmiş ortak bir akıl oluşturmaları çok önemlidir ancak bunun olması elbette kolay olmayacaktır.

Yedinci Bölüm, “*Küreselleşme ve Din*” üst başlığını taşımaktadır. Küreselleşme 1970’lerden sonra ekonomide, bilimde, sanatta, sık kullanılan moda kavramlarından biridir. Küreselleşme, bir bakıma demokrasinin, insan haklarının, özgürlüklerin evrensel nitelik kazanmasıdır. Küreselleşme, hiç kuşkusuz modernleşme sürecinin yeni bir aşamasıdır ve bilim, teknoloji küreselleşmenin taşıyıcılarıdır. Küreselleşme, ilk başta insana haklarını verirken, ilerleyen yıllarda insanlardan haklarını ve daha fazlasını almıştır. Küreselleşme birçok alanda etkin olduğu gibi dini alanın hem özünde, hem de anlaşılma biçimlerinde etkili olmaya başlamıştır. İşin ilginç yanı şudur ki; Küreselleşme bir yandan bir dine olan ihtiyacı arttırırken, diğer yandan da dinlerin öz ve yapı açısından kendini yenilemesini bir bakıma zorunlu kılmıştır. Küreselleşme, dinler arası diyalog arayışlarını da hızlandırmıştır. Modernite ve onun devamında ortaya çıkan küreselleşme süreci, İslam’ı da ciddi olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. İslam’da yeniden yapılanma, aklın ön plana çıkarılmasıyla tarihe, mevcut İslami birikime, bilime, teknolojiye ve küreselleşmeye eleştirel çerçevede yaklaşılmasıyla mümkün olabilir. Küreselleşme, İslam dünyasının din alanındaki yaşamak zorunda olduğu aydınlanma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç, dinde ve din anlayışında bir yandan çözülmeye neden olurken, diğer yandan din algısında yeniden yapılanma fırsatını doğurmaktadır.

Sekizinci Bölüm, “*İslam’da Yeniden Yapılanma Üzerine*” üst başlığını taşımaktadır. Din, insanoğlunun toplumsal hayat tecrübesi sürecinde oluşturduğu ilk toplumsal kurumlardan biridir. Din bir toplumda, o toplumun kültür ve uygarlık seviyesine göre kurumsallaşmakta ve etkin olmaktadır. 20. yüzyılın başlarında bilim ile din karşı karşıya getirilmiştir. Bilim ve dinin kendilerine özgü alanları olmasına rağmen, insanoğlunun insanca yaşayabilmesi için, bu iki kavrama ihtiyacı vardır ve her ikisine de duyulan gereksinim, onların birbirine karşı olmaması gerçeğini göz önüne getirmektedir. Günümüz dünyasında gücün kontrolü için dine, dininde bireysel mutluluk ve toplumsal barış için bilime ihtiyacı vardır. İslam, dinamik bir dindir. İslam’ın geldiği dönemde din doğal olarak hayatın bütün alanlarında fiilen etkili olmuştur. İslam, insanların hem sosyal yaşantılarını hem de insanın ahlaki boyutunu düzenleyen bir dindir. İslam’ı anlayabilmek için Kur’an’a, Kur’an’ın istediği doğrultuda bakmayı öğrenmeliyiz. Kur’an anlaşılacak için indirilmiştir. Kur’an’ı anlamaya başladığımız zaman İslam’ın ne demek olduğunu gerçek manada anlayabiliriz.

Dokuzuncu Bölüm, “*Niçin Yeni Bir Uygarlık? Niçin Türkiye?*” üst başlığını taşımaktadır. İlk önce şu soruyu sorup cevaplamakta fayda görüyoruz. Yeni bir uygarlık niçin gereklidir? İnsanlığın yeni bir insan ve uygarlık anlayışına gereksinimi vardır. Yazar, “*biz, yeni uygarlığın beşiğinin Türkiye olacağını/olması gerektiğini düşünüyoruz*” derken ideal olan ama gerçekleşmesi gereken uygarlığın, ana hedefini açıklamaktadır. Yazarın buradaki ana hedeften kastı, yeni uygarlığın Türkiye çevresinde gelişecek olmasıdır.

Onuncu Bölüm, *“Türkiye’de Din Konusundaki Kafa Karışıklığı Üzerine Düşünceler”* üst başlığını taşımaktadır. Din, kültürün yaratılmasında en etkin faktörlerden biridir. Din, kültürün dolayısıyla insanın oluşmasında en dikkate değer unsurlardan birisidir. Bu alandaki olumsuzluk, bilgi eksikliği, toplumsal hayata bir şekilde etki etmektedir. Türkiye’de din konusunda kafaların karışık olmasının en önemli sebeplerinde birisi bu alandaki bilgi boşluğudur. Diğer bir sebep ise küresel ölçekte, bilinçli olarak yürütülen İslam’la ilgili tartışmalardır. Yazara göre sadece Türkiye değil, dünyadaki bütün Müslümanların kafasının karışık olduğunu söylemekte fayda vardır. Bu kafa karışıklığını gidermenin en sağlıklı yolu, Kur’an’daki evrensel kurucu ilkeleri, Allah’ın varlığı ve birliği ekseninde kabul ederek, gerçek, kapsayıcı, inşa ve ihya edici bir anlayış geliştirmekle kurulacaktır.

On Birinci Bölüm, *“Türkiye’de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular”* üst başlığını taşımaktadır. Bu zihniyet kavgası, doğru düşünmenin önündeki bazı engellerden kaynaklanmaktadır. Kişi bu engellerden eşyanın hakikatine, yaratılışın yasalarına akla uygun olan doğru bilgi sayesinde kurtulacaktır. Yazar doğru düşüncenin önündeki engelleri şöyle sıralar: 1) İnsanın kendi kendisini kandırması. 2) Dinlenmiş gelenek ve görenekler, insanın gerçekleri görmesinin önündeki en ciddi engellerden birisidir. Kur’an buna ataların dini adını verir ve şiddetle eleştirir. 3) Katı pozitizme saplanıp kalanlarla, geleneği kutsallaştırıp din zannedenlerin tavırları arasında zihniyet açısından fark yoktur. Her iki anlayış biçimi de çağdışıdır. Kur’an insanın bilgi ve bilinç düzeyini yükselterek, sağlıklı düşünmesini ve salih ameli gerçekleştirmesini istemiştir. Dolayısıyla bu çifte olumsuz bakışta doğru düşünmenin önündeki engellerdendir. 4) İnsanın gelişmesinin önüne koyduğu diğer bir engel kibirli olmasıdır. 5) Doğru düşünmenin önündeki diğer engel, kişinin etkin dinlememesi ya da önyargılı dinlemesidir. Anlamadan anlam verme arayışı, doğrunun önündeki en ciddi engellerdendir. Yazar can kulağıyla dinlemeyi bilmeyen insanların, doğru anlamak diye bir davalarının olmayacağını belirtir. Yazar bu bölümde doğruya ulaşmanın önündeki engelleri sıraladıktan sonra çözüm önerilerini sunar. Yazara göre insanın kendini kandırmasının yegâne ilacı, belgeye ve bilgiye dayalı, rasyonel düşünmesi, eylemlerini sonuçlarını hesap ederek atmasıdır. Yüce yaratıcı, insanları uyarmak için peygamberler, akla destek için vahiy göndermiştir. Yaratıcının insanoğluna peygamber ve vahiy göndermesi, insanın aklını kullanarak, delillere dayalı düşünmesi ve o istikamette kararlar almasını istemesine en güzel örnektir. Yazar bölümün sonuna doğru insan-toplum ilişkisinde duyguların sembollere dökülmesinin, doğrunun önünü nasıl kapattığını İslam Tarihinden çarpıcı örneklerle anlatarak, sembollerin bazen laiklik, çağdaşlık bazen irtica, türban gibi kavramlarla ifade edilerek, bu kısır tartışmaların sembol kavgalarına dönüştüğünü belirtir. Bu durumun ise dinin, bilimin ve nihayetinde gerçeğin üstünü örttüğünü, çağlardan bu yana oluşturulan korku ikliminin ise o korkudan medet uman çevreler dışında kimseye yarar sağlamadığını ifade eder. Yazara göre hakikat konusundaki bilgi boşluğu her alana sirayet etmiştir. Çağların oluşturduğu korku mirası ancak sonu aydınlık olan bilim, akıl ve inanç birlikteliğiyle çözülebilecektir. Yoksa yazar için bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.

On İkinci Bölüm, *“Türkiye’nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine”* üst başlığını taşımaktadır. Yazar, ‘engeller aşılmalı, sorunlar çözülmek için vardır’ diyerek söze başlamaktadır. Yazarın sözleri ideal olandır. Gerçekte ise Türkiye’de sorunların üstesinden gelinemeyeceğinin yavaş yavaş bilinçaltına yerleştirilmesi ve artık bunun kendi aramızda konuşuluyor olmasıdır. Belli başlı konuların sürekli gündeme getirilip bir kriz ortamı oluşturulmaya çalışıldığını unutmamız gerekiyor. Sorunun ana kaynağı, İslam dini ile laikliğin karşı karşıya getirilmiş olmasıdır. Yazara göre din-siyaset, din-hukuk, din-demokrasi, laiklik ve benzeri konuların karşı karşıya kalmaması için öncelikle doğru bilginin devreye sokulması gerekmektedir. Doğru bilgi insanı özgürleştirir ve din konusunda doğru bilgi sahibi olan insanlar, her şeyden önce insan gerçeğini doğru anlamış olurlar.

Sonuç olarak din alanında doğru bilginin ve eğitimin verilmesi, topluma yön verecek aydın kişilerin yetiştirilmesine bağlıdır. Tarih telakkisinin düzeltilmesi ise doğru bilgiye ulaşmamızda bize bire bir eşlik edecektir. Türkiye kendi iç dinamikleri sayesinde karşı karşıya kaldığı bütün sorunları çözebilecek potansiyele sahiptir ve bu noktada Türkiye’nin Müslüman ülkeler arasında kendine özgü bir yeri vardır. Ayrıca konumu itibariyle İslam ülkeleriyle Batı arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu millet insanların beklediği yeni uygarlığın mimarı olabilir. Bu doğrultuda yapmamız gereken en önemli iş din-bilim, din-siyaset, laiklik ve demokrasi kavramını karşı karşıya getirmemek olacaktır. Yazarın iddialarında da görüyoruz ki bu kavramlar birbirine zıt kavramlar değil tam aksine birbirini tamamlayan kavramlardır. Yazarın eserde özetlemeye çalıştığı şey, din-bilim ve akıl-inanç gibi kavram çiftlerinin birbirlerini dışlamadığı, tam tersine gerçeğe ulaşmada ve daha yaşanabilir bir dünya inşa etme noktasında çağın insanını teşvik ettiği gerçeğini vurgulamaktır. Eserdeki konular, doğru ele alınıp anlaşıldığı takdirde, doğru bilgiler ışığında din alanındaki gelişimin alt yapısını güçlendirmesi ve sağlıklı bir din algısı oluşturması adına önemli katkılar sağlayabilir.